

царизм звертав увагу лише на військові цілі. Економічна криза в Російській імперії вплинула на транспортну. До того ж перша світова війна негативно позначилася на усіх галузях народного господарства, особливо на сільському господарстві. Недопоставка палива призводила до катастрофічного занепаду харчової промисловості.

І все ж необхідно відзначити позитивну роль залізничного транспорту в економічному розвитку в кінці XIX - на початку XX ст. для забезпечення безперебійного функціонування більшості промислових та сільськогосподарських підприємств. Саме з виникненням та поширенням залізничної мережі швидко розвинулися такі економічні регіони як Донецький вугільно-металургійний, Криворізький залізорудний, Нікопольський марганцевий та Південно-Західний цукровий.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

1. Измestьева Т.Ф. Россия в системе европейского рынка: конец XIX- начало XX в. - М., 1991.- С.65; 2. Бойко Я.В. Заселение Южной Украины. 1860-1890 гг. - Черкассы, 1993. - С. 146; 3. Вестник Юго-Западных железных дорог.- 1903. - №27. - С. 15; 4. Завальнюк К.В. Українсько-білоруські торговельні зв'язки (XIX ст.) // Дис. на здобуття наук, ступеня канд. іст. наук. - К., 1998. - С. 147; 5. Билимович А.Д. Товарное движение на русских железных дорогах.- К., 1902.- С.70; 6. Министерство путей сообщения.- 1886.- №16.- С.48-49; 7. Билимович А.Д. Вказана праця - С.73; 8. Материали по обследованию железных дорог Юго-Западной железной дороги.- СПб, 1910.- С.274; 9. Калужний П. Залізниця. - Харків, 1930.- С.74; 10. Железнодорожное дело. - 1885.- №5.- С.31; 11. Вестник финансов, промышленности и торговли.- 1888.- Кн.2.- №36.- С.587; 12. Статистика перевозки грузов малой, большой и пассажирской скорости по Северо-Донецкой дороге за 1912 год. - Харьков, 1913.-С.5; 13. Билимович А.Д. Вказана праця.- С.228; 14. Завальнюк К.В. Вказана праця. - С. 130; 15. Вывоз российских товаров за границу. Свод данных русской статистики внешней торговли за 1900-1911 годы. - С.-Петербург, 1913. - С.47; 16. Центральний державний історичний архів України (ЦДА України). - Ф. 442. - Оп. 656. - Спр. 132. - Арк. 6; 17. Лавров П.А. Рабочее движение на Украине в период нового революционного подъема 1900-1914 гг. - К., 1966.- С.11; 18. ЦДА України. - Ф. 1191. - Оп. 1. - Спр. 188. - Арк.4; 19. Голобуцький В.О. Економічна історія Української РСР. Дожовтневий період. - К., 1970.-С.242; 20. Вестник Южных железных дорог. 1915.- №22.- С.353; 21. Орловський Б.М. Залізорудна промисловість України в дореволюційний період. - К., 1974.- С.63-167; 22. Рашин А.Г. Формирование рабочего класса России. Историко-экономические очерки. - М., 1958.- С.29; 23. ЦДА України. - Ф. 278. - Оп. 1. - Спр. 254. - Арк.58; 24. Кошин А.К. Рабочее движение на Украине в годы первой мировой войны и Февральской революции - К., 1965.- С.110.

О.І. Жуковський

ОСОБЛИВОСТІ ДИНАМІКИ ЧИСЕЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ КІНЦЯ XIX - ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ (НА ПРИКЛАДІ ЄВРЕЇВ, ПОЛЯКІВ ТА НІМЦІВ)

Так склалося історично, що протягом століть поряд з українцями співіснував представники багатьох інших національностей, що значно впливало на формування національного складу України. Зокрема Правобережна Україна є досить різнобарвним регіоном, що представляє значну палітру існування різних етносів, історія яких виступає невід'ємною частиною загальноукраїнського історичного процесу. Період дослідження вибраний не випадково, тому що саме в цей час національні меншини Правобережжя зазнали значних демографічних змін. Розкриття їх причин дасть змогу з'ясувати, які фактори та тенденції лягли в основу зазначених вище змін. У зв'язку з цим автор вважає, що дослідження даної проблеми якнайбільше відбиває зміст національної політики певної держави щодо свого населення, а тому воно є необхідним та актуальним.

Для того, щоб проаналізувати зміни в чисельності національних меншин, потрібно розглянути вселюдні переписи населення, які відбулися у 1897, 1920, 1923, 1924 та 1926 рр. Відповідно, порівняння даних цих переписів дасть змогу простежити динаміку змін для кожного етносу. Окремо потрібно зазначити, що перепис 1920 р., який проводився в часи громадянської війни, був неякісний. Цей факт спонукає нас до особливої обережності при розгляді його кінцевих результатів. Проте перепис 1920 р. містить певний статистичний

матеріал, який може допомогти досліднику. Іншими джерелами інформації щодо чисельності національних меншин були всесоюзний перепис 1923 р. та опис районів 1924 р. Найбільш значимим і змістовним у цьому напрямку став, безперечно, перепис 1926 р., який за вмістом статистичних матеріалів є найбільш глибоким і повним. Отже, потрібно відзначити, що на основі вищезазначеного, за основу порівняння усвідомлено беруться переписи 1897 та 1926 років, а всі інші статистичні матеріали слугують як допоміжні. До останніх можна також віднести дані, що торкаються проблематики чисельності національних меншин, які розроблялися і накопичувалися державними структурними підрозділами, комісіями та певними установами: Відділом національних меншин Наркомату внутрішніх справ, Наркоматом освіти, Центральним статистичним управлінням УСРР, Інститутом демографії, Центральною адміністративно - територіальною комісією та іншими.

Перепис 1897 р., окрім визначення чисельності населення, повинен був з'ясувати, які національності проживають у межах її кордонів та яка їх питома вага в державі. Багато дослідників вже звернуло свою увагу на характерну особливість цього перепису. Вона полягала в тому, що національність визначалась, виходячи з міркувань людини щодо її рідної мови. Цей факт, на нашу думку, був зумовлений тим, що Російська імперія з її віковічною антинаціональною політикою щодо неросійських етносів справу з'ясування етнічної приналежності зумисне пустила на самоплив, що було, так би мовити, заздалегідь виграшним білетом, суть якого полягала в заниженні на офіційному рівні кількості національних меншин, беручи до уваги високий на той час рівень асиміляції. Це дозволило уряду на певний термін продовжувати національну політику бездіяльності.

Потрібно зауважити, що дані цього перепису є досить відносні і не дозволяють якнайбільш достовірно і адекватно простежити етнічну палітру Правобережної України. Проте, незважаючи на цей факт, деякі дослідники стверджують, що його результати можуть бути використані науковцями при розробці етнодемографічних проблем.

За переписом 1897 р. на території Київської, Волинської та Подільської губерній найчисленнішим серед національних меншин був єврейський етнос, потім йшли поляки та німці (див. табл. №1).¹ Питома вага євреїв перевищувала майже в 4 рази питому вагу поляків і майже в 6 разів німців. Згідно таблиці, німці та поляки в основному були сконцентровані у Волинській губернії, де їх питома вага становила 5,7 % та 6,3%. На відміну від останніх єврейський етнос був майже рівномірно розселений по трьох губерніях.

Порівняємо кількісні показники національних меншин за 1897 та 1914 р. (див. таблицю №1). Хоча дані за 1914р. представлені лише по Волинській губернії, проте, як було зазначено вище, основний відсоток інонаціонального населення по трьох губерніях припадає саме на неї. Зважаючи на даний факт, це дозволить з'ясувати динаміку чисельності національних меншин означеної губернії та визначити демографічні чинники, що впливали на неї. У зв'язку з тим, що на всій території Правобережжя відбувалися здебільшого однакові соціально-економічні та політичні процеси, тому, на нашу думку, характерні особливості демографічної ситуації Волині були ідентичними для Київської та Подільської губерній.

Дані таблиці за 1914 р. відображають збільшення кількості єврейського етносу приблизно на 160 тис., а польського на 150 тис. Що ж до німецького етносу, то його кількість, на відміну від поляків і євреїв, хоча і збільшилася на досить незначну цифру, га у зв'язку зі значною позитивною динамікою останніх та українців, як корінного населення, його питома вага зменшилась на 0,3%.

Порівнявши відносні величини чисельності національних меншин за 1914 та 1916 рр., бачимо, що за дворічний термін питома вага інонаціонального населення відносно повернулася до рівня 1897 р. Проте слід відзначити, що відсоток німців є досить сумнівним, зважаючи на те, що вже два роки йшла Перша світова війна, і саме німці, як ніхто інший, підпали під "гарячу руку" російського царату. А. Буценко підкреслює, що під час війни їх примусово виселяли, а їх господарства руйнували.² Це певною мірою впливало на динаміку означеного етносу. Зокрема, І.М. Кулініч наводить дані, що тільки за 1916 р. із Волинської

Наукові записки

губернії було виселено 115 тис. німців.³ А про загальну картину виселення ми можемо лише здогадуватися. Проте, на думку деяких дослідників, оселення полонених німців на території Правобережної України та, певною мірою, природний приріст серед них вирівнювали зазначені демографічні втрати.⁴

»

Таблиця 1

Національні меншини	Київська губернія				Волинська Губернія						Подільська губернія			
	1897		1916		1897		1914		1916		1987		1916	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Євреї	430489	28	22	22	394774	22	555600	10	13.2	369306	22	20	20	
Поляки	68771	as	0)	0)	184161	00	339300	Г. 0	25	69156	28	8	8	
Німці	14707	o	rt 0	0	17331	t4 П	209700	is		4069	i	0	0	

У зв'язку з тим, що територія України знаходилася спочатку у складі Російської імперії, а потім Радянської держави, ми умовно всю знайдену інформацію щодо кількості, питомої ваги, динаміки етнічних меншин розташуємо у хронологічному порядку. Це дасть змогу порівняти отримані дані та на їх базі визначити умови, в яких жило інонаціональне населення та проаналізувати ті соціально-економічні та політичні процеси, що були підґрунтям цих умов. Наступним статистичним джерелом інформації є міський перепис 1923 р., який надає інформацію щодо чисельності національних меншин у містах та селищах міського типу, але основною його хвилю є повна відсутність інформації про кількість сільського населення. Для того, щоб отримати більш об'єктивні й повні кількісні показники різних етносів. Центральне статистичне управління спробувало об'єднати дані міського перепису 1923 р. та інформацію, яка міститься в описі районів 1924 р.

Таблиця 2

Губернії	Загальна кількість нас.	Євреї		Німці		Поляки	
		к-ть	% від заг. к-ті	к-ть	% від заг. к-ті	к-ть	% від заг. к-ті
Подільська	3503567	343303	9.8	1357	0.03	31672	0.9
Київська	4929147	342770	6.95	7526	0.15	42203	0.86
Волинська	2015165	169569	8.4	72038	3.6	100407	4.98

Отримані показники за дворічний термін хоча і є досить відносними, проте дають значний матеріал для аналізу. Згідно даних, які містяться в таблиці (див. табл.2),⁵ досить

Серія: ІСТОРИЯ

помітним є зменшення питомої ваги поляків і німців по всій території Правобережжя. Відносні величини польського етносу за умовних 8 років (відштовхуючись від даних за 1916 р.) у середньому зменшилась на 1,22%. У цьому контексті найбільший показник зменшення питомої ваги поляків був у Подільській губернії - 1,4%, потім Волинській - 1,22% і найменше у Київській - 1,04%.

ш

Щодо німецького етносу, як зазначалось вище, простежується така сама картина. Найбільший показник зменшення припадає на Волинську губернію - 2,1%, але це і зрозуміло, оскільки вона ще за даними перепису 1897 р. акумулювала на своїй території значні маси німецького населення, порівняно з іншими губерніями Правобережжя (ми не беремо у розрахунок велику кількість німців, які проживали у південних губерніях). Зважаючи на те, що показники питомої ваги та її індекс зміни різні, цікаво було б простежити втрати національних меншин окремо по губерніях. Отже, показникам питомої ваги за 1916 р. присвоїмо 100% та складемо пропорцію, за допомогою якої обчислимо відсоток втрат питомої ваги поляків, німців та євреїв кожною губернією.

Таблиця 3

Губернії	Німці		Поляки		Євреї	
	Зміна питомої ваги	%	Зміна питомої ваги	%	Зміна питомої ваги	%
Волинська	-2,1	36,8	-1,22	19,7	-4,8	36,4
Київська	-0,25	62,5	- 1,04	54,7	-5,25	43
Подільська	-0,07	70	-1,4	60,9	-2,5	20,3

Хоча отримані показники є досить відносними, але вони надають нам певну уявну картину втрат губерніями інонаціонального населення за восьмирічний термін. Питома вага населення прямо пропорційно залежить від кількісних показників, що дозволяє провести паралель між ними. Таким чином, дані таблиці наочно презентують приблизний рух населення національних меншин за період 1916-1924 рр. Як ми вважаємо, на ці зміни в питомій вазі впливали соціально-політичні та економічні чинники, а не збільшення чисельності представників різних етносів. Аналізуючи джерельну базу, ми дійшли до висновку, що даний факт не мав місця у зазначені хронологічні межі, хоча і відбулися певні коливання у кількості населення інших національностей. Відповідно, на підтвердження цього можна відзначити різке зменшення у цей час природного приросту всього населення України. В.І.Наулко, підтримуючи цю тезу, наголошує на значному зменшенні народжуваності, пов'язаному з погіршенням умов життя, а також мобілізацією чоловіків до лав збройних сил під час Першої світової війни.⁶ Отже, із таблиці № 3 видно, що у німецького етносу відбулося досить значне падіння рівня питомої ваги. Зокрема, у відсотковому відношенні найбільше втратили у питомій вазі зазначеної меншини Київська та Подільська губернії. Щодо польського етносу, то ситуація як у відсотковому відношенні, так і по губерніях була ідентична, не беручи до уваги у середньому різницю у 10%. Отже, питома вага німецького населення у 1924 р. порівняно з 1916 р. зменшилась на 3/4, поляків - на 1/2, а євреїв, у середньому, - на 1/3.

Таблиця 4

Губернії	Заг. к-ть. нас.	Євреї		Поляки		Німці	
		К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Правобережжя	6612033	595527	9	439224	6,6	829041	1,3
Сільське населення	5328200	157433	2,9	323639	6	81109	1,5
Міське населення	1283833	438094	34,1	115585	9	1795	0,14

Наступним кроком нашого дослідження є порівняння даних за 1923-1924 рр. з результатами всесоюзного перепису 1926 р. по Правобережній Україні. Порівняння даних, наведених у таблиці №2, із відповідними даними з табл. №4⁶ дозволить нам проаналізувати зміни у чисельності та питомій вазі інонаціонального населення, що сталися за два роки. Але наріжним каменем цього процесу є територіальна проблема. У 1922 р. відбулася адміністративна реформа, згідно якої Київська, Волинська, Подільська губернії були поділені на округи: Волинський, Шепетівський, Бердичівський, Проскурівський, Коростенський, Кам'янецький, Київський, Вінницький, Могилівський. Територіальні межі зазначених вище округів повністю не співпали з межами дореформених повітів, що ускладнює проведення відповідних порівнянь. Взявши сумарні дані чисельності національних меншин по всіх округах, ми зможемо, хоча і відносно, отримати результат по Правобережжю. Хоча реформа відбулася у 1922 р., але дані 1923-24 рр. були зведені ЦСУ (Центральне Статистичне Управління) у таблицю національного складу УССР за адміністративно-територіальним поділом царської Росії. Тому неможливо здійснити зіставлення кількості та питомої ваги нацменшин за означені роки з даними за 1926 р. окремо по губерніях, а лише по всьому регіонові.

Порівнюючи розрахунки, які містяться в табл. №2 та №4, ми бачимо досить значне зменшення чисельності єврейського етносу - більше, ніж на 260 тис. чоловік. У зв'язку з цим питома вага євреїв зменшилась на 0,8%. На нашу думку, основною причиною таких втрат у їх чисельності є власне еміграція, яка розпочалася у кінці XIX століття. Тут потрібно розрізняти зовнішню і внутрішню еміграцію. До першої належить виїзд єврейського населення за кордон спочатку Російської імперії, а потім Радянської держави. Зокрема основні потоки їх еміграції були до США, Палестини, Аргентини, Канади та інших країн.

На території Правобережної України діяли сіоністські організації, такі як Поалей Ціон, Гехалуц, сіоністи-соціалісти та інші. Головною метою цих об'єднань було переселення євреїв до Палестини та створення там єврейської держави. Тому вони всіляко підтримували еміграційний рух та готували робітничі кадри для роботи у Палестині.⁸ Щодо внутрішньої міграції, то вона отримала зелене світло завдяки відміні у 1917 р. так званої "смуги осілості", за межами якої євреям селитися заборонялося. Вона охоплювала територію Правобережжя, що у значній мірі вплинуло на перенаселення зазначеного етносу у Київській, Волинській та Подільській губерніях. Таким чином, після 1917 р. розпочалася внутрішня еміграція у межах Радянської держави. В основному євреї-емігранти переселялись із Правобережжя на схід та південний схід у найбільші центри скупчення промисловості - Дніпропетровщину, Харківщину, Херсонщину та Крим.⁹

Проведений нами порівняльний аналіз показників за 1897 та 1926 рр. показав значне зменшення кількості євреїв на території даного регіону. Отже, за 30 років кількість останніх зменшилась майже на 600 тис. чоловік, основна маса з яких була емігрантами. Проте, беручи до уваги високий приріст єврейського населення, ця цифра значно зростає. Але тут потрібно також відмітити, що вона вже включає і зарубіжних емігрантів. Основними причинами зовнішньої еміграції стали згадана вище значна скупченість населення та складне економічне становище. Зокрема єврейське населення було обкладене високими податками, які постійно зростали. Обмеженість у виборі професії, що призвела до перенасичення фахівцями ремісничої справи і відповідного безробіття серед значної їх кількості, також сприяла відтоку останніх із сім'ями з території Правобережжя. Одним із значних чинників негативної динаміки чисельності цього етносу були єврейські погроми, які, безумовно, спонукаш населення до масового переселення. Прийшовши до влади, більшовики намагалися за допомогою цих негативних явищ у національній політиці російського царату привернути єврейське населення на свій бік і переконати його у майбутніх позитивних змінах щодо них. Але після 1917 р. процес еміграції за кордон не припинявся, що сприяло і подальшому зменшенню кількості єврейського населення.

Зокрема значне представництво євреїв у лавах більшовиків спричинило до масових збивств останніх білими отаманами. Тільки за період з 1918 по 1920 рр. було знищено більше 200 тис. євреїв.¹⁰ У польського ж етносу кількісні показники зросли у 2,5 рази, а **рівень** питомої ваги більше, ніж у 3,5 рази. Пояснення такого різкого збільшення кількості поляків приховується ще у переписі 1897 р., який, як уже підкреслюватися, проводився за ознакою мови. Отже, в складних для польської культури умовах, коли відбувалися процеси асиміляції і зросійщення польського етносу, багато поляків на запитання про рідну мову відповідало - російська. Завдяки цьому значна кількість польської меншини у 1897 р. була записана росіянами. Підтвердження цьому міститься в даних переписів 1926 та 1926 рр., при розгляді яких бачимо зменшення кількості російського етносу за часів останнього перепису на території Правобережжя з 413290 (1897р.) до 226588 (1926р.) чоловік.¹¹ Але були й такі, які ідентифікували себе з українцями, відповідно вважаючи за рідну - українську мову. Тому В.І.Наулко висловлює думку - про те, що якби у 1897 році визначення національності проходило за ознакою народності, а не мови, то кількість населення, яке визначалось як польське, було б набагато більшим.¹²

У 1897 р. кількість поляків сягала 322108 (див. табл. №5), але вже на 1924 р. - 174282 чоловіка. Тут вражає негативна динаміка чисельності, так як їх кількість зменшилась порівняно з 1897 р. у 1,8 рази, порівняно з 1926 р. зросла у 2,5 рази, як зазначалось вище. Зокрема зміст таких коливань полягав у політичних та соціальних процесах, які відбувалися на території Правобережної України, де мешкала основна маса польського етносу. Головним з них була радянсько-польська війна 1920 р. Вона стала причиною того, що поляки ще більше закрилися в собі і ніяким чином не виказували свою національну приналежність. Адже після війни пройшло три-чотири роки і пам'ять про негативне ставлення до поляків була ще жива. І тільки починаючи з 1923-24 рр., радянський уряд починає здійснення широкомасштабної національної політики, яка, крім процесу українізації, була спрямована на задоволення національно-культурних потреб етнічних меншин, що сприяло значному росту патріотизму та відкиданню будь-яких комплексів щодо своєї національної приналежності. Це і пояснює різке збільшення кількості поляків та відповідний ріст їх питомої ваги (Див. Табл. 4 1926 р.). Проте Г. Стронський вважає, що національне самоусвідомлення польського етносу на 1926 р. ще не закінчилося, тому, на його думку, до кількості за цей рік потрібно ще додати біля 300-400 тис. чоловік по Україні.¹³

Дані, які стосуються німецької національної меншини, містяться в табл. № 2, 4 та 5 і є досить характерними. Зокрема з 1897 по 1924 рр. її кількість зменшилась на 109 тис. на території Правобережжя, що складає більше половини всього населення німців зазначеного регіону. У зв'язку з цим відбулося і значне зменшення їх питомої ваги на 1,2 %.

Вище вже наводилися факти переселення німецького етносу та негативного ставлення до нього з боку російського царату. Але головною причиною, на нашу думку, такої негативної динаміки у німців була все ж еміграція за кордон останніх. Зокрема вони масово від'їжджали до Канади, США, де створювали сільськогосподарські поселення.

Причиною відтоку німецького населення з території Правобережжя було погіршення відносин з Німеччиною в кінці ХІХ - на початку ХХ ст. Таким чином, воно стало поштовхом до перегляду російським урядом свого ставлення щодо німецьких колоністів. Також потрібно відзначити, що значні пільги, які були надані колоністам раніше, спричинили масові еміграції останніх та оселення їх у прикордонних губерніях. Але у зв'язку з масовістю нього руху на кінець ХІХ ст. простежувалося значне зростання їх кількості на території Південно-Західного краю, що викликало також деякі побоювання з боку російського уряду. Отже, погіршення відносин з Німеччиною та різке збільшення питомої ваги німецького населення призвело до адміністративних та економічних санкцій, які обумовили зменшення його ваги у регіоні. Російський уряд сам підштовхував останніх до еміграції, роблячи все можливе для більш легкого від'їзду німців за кордон.

З поваленням царату становище німців на території Правобережної України не поліпшилося, про що свідчать дані про кількість цього етносу (Див. Табл. №2) за 1923-1924рр. Еміграційні рухи не припинялися і після 1917 р. Зокрема пізніше на цю проблему звернула увагу Центральна комісія у справах національних меншин. Була проведена значна робота по здійсненню і виявленню причин еміграційного руху серед німців-колоністів. до яких відносилися: не завжди правильне та об'єктивне обкладання сільськогосподарським податком; земельне питання (тривав процес скорочення земельних наділів німців - колоністів і відповідне малоземелля, а також невпевненість у майбутній власності на свої ділянки); релігійне питання (закриття молитовних будинків та неможливість виконувати релігійні обряди).¹⁴ Також тут слід додати такі причини, як переслідування віруючих та недостатність піклування та забезпечення владними структурами національно-культурних потреб німецького етносу.¹⁵ Таким чином, всі вище перераховані причини викликали незадовільне ставлення до національної політики радянського уряду, у зв'язку з цим еміграційні процеси продовжувалися. Для запобігання цих негативних явищ влада вдалася до реальних кроків у справі покращення життєдіяльності німецької національної меншини. Першими з них стали виділення сільських та селищних рад за національною ознакою в місцях компактного проживання німців та у деякій мірі забезпечення національно-культурних потреб останніх. Завдяки цьому німецьке населення почало все більше вбачати свою долю у пов'язанні її з радянською державою. Про підтвердження цієї думки свідчать дані перепису 1926 р. Таким чином, на Правобережній Україні кількість німецького населення збільшилась майже на 2 тис. чоловік, а рівень питомої ваги на 0.5% порівняно з 1923-1924 р. (Див. Табл. №2 та №4).

Аналізуючи кількісні показники та питому вагу національних меншин даного регіону у зв'язку з їх розподілом на сільське та міське населення, ми бачимо (Див. Табл. №5), що у 1897р. у містах переважали євреї, а поляки і німці, які проживали на теренах України, в більшості своїй були колоністами - аграріями. У поляків питома вага більша серед міського населення, ніж серед сільського. Це обумовлено тим, що на 1897 р. основна маса населення України проживала у сільській місцевості, і хоча у ній проживало значно більше поляків, ніж у містах, але по відношенню до незначної маси міського населення ми і отримали такий результат. У зв'язку з цим бачимо у таблиці таку диспропорцію. Проте найбільше вона разюча стосовно кількісних показників сільського і міського населення єврейського етносу. Всім відомо, що останні завжди характеризувалися як урбанізована нація. Про це свідчить і показник їх питомої ваги - 42,7% (Див. Табл.№5).¹⁶

Таблиця 5

	Євреї		Поляки		Німці	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Правобережжя	1194569	12.5	322108	3.4	190107	2
Сільське населення	836198	9.6	280234	3.2	182503	2.1
Міське населення	358371	42.7	41874	5.8	7604	0.8

Незрозумілість цього питання пояснюється тим, що у процесі перепису багато містечок із значною масою єврейського населення в них були віднесені до сільської місцевості.¹⁷ Це і зумовило відповідно не зрозумілу картину отриманих даних щодо євреїв на 1897 р., адже їх кількість на селі згідно перепису переважала кількісно у містах на 2,3 рази, що само по собі є не прийнятним.

Що ж до перепису 1926 р., то загалом тенденції тяжіння до села або до міста серед євреїв, поляків та німців залишилися сталими. (Див. табл. №4). Згідно таблиці ми бачимо, що відношення між міським та сільським населенням у євреїв, порівняно з 1897 р., набуло реального значення і склало відповідно 73,5% і 26,5%.

Серія: ІСТОРІЯ

Порівнюючи дані за 1897 та 1926 рр. на території Правобережної України, потрібно відзначити значне зменшення кількості сільського та міського населення у німців та євреїв. Проте кількісні показники польської меншини зросли як у сільській, так і у міській місцевостях, у зв'язку з цим збільшилася і їх питома вага. Також потрібно відзначити збільшення кількості поляків у 2,9 рази порівняно з 1897 р. у містах. Цей факт свідчить про зростання урбаністичних процесів у середовищі означеного етносу. Хоча за 30 років відбулося багато різних подій та процесів, але все ж таки на 1926 р. поляки залишилися, в основному сільським етносом. За даними таблиці №4 співвідношення між кількістю сільського та міського польського населення на території даного регіону складає 2,8 : 1.

Отже, наведений вище матеріал свідчить, що протягом зазначеного періоду на території Правобережної України відбувалися значні етнодемографічні зміни, причиною яких слугували певні соціально-економічні та політичні процеси. Так, періоду з 1897 по 1926 рр., була притаманна негативна динаміка чисельності єврейського етносу, зокрема їх кількість зменшилась майже на 600 тисяч. Головними причинами цього були процес еміграції (внутрішня і зовнішня), складне економічне та соціальне становище та, безумовно, єврейські погроми та масові вбивства. Зменшення кількості населення та питомої ваги було властиве і німецькій національній меншині. Що ж до причин, то вони були схожі на ті, які лягли в основу негативної динаміки чисельності єврейського етносу. Тут потрібно відзначити погіршення у ставленні до німецьких колоністів з боку урядових кіл Російської імперії, наслідком чого стало падіння життєвого рівня німців на території Правобережжя. Також треба відзначити утиски на релігійному підґрунті, але вже у складі радянської держави, що з вище згаданим у сукупності слугувало значному відтоку німців-колоністів за кордон. На відміну від останніх національностей, у польського етносу кількісні показники за означений період збільшились у 2,5 рази, а питома вага - більше ніж у 3,5 рази. Зокрема це пов'язано з недосконалістю перепису 1897 р., значними асиміляційними тенденціями та радянсько-польською війною, які сприяли національній замкнутості поляків та змушували їх завуальовувати своє походження. І тільки після впровадження у життя політики держави щодо забезпечення прав та різних потреб національних меншин, у поляків розпочався процес усвідомлення себе як нації та ріст патріотизму серед них. Тому це отримало своє відображення під час перепису 1926 р. і втілювалося у вищезазначені показники росту їх кількості та питомої ваги на території Правобережної України.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

1. Таблица складена за: Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. VIII. Волынская губерния. СПб., 1904. - С.9; XVII. Киевская губерния. - СПб., 1904. - С. 11; Обзор Волынской губернии за 1914 год. - Житомир, 1915. - С.9-10; Личков Л. Юго-Западный край по данным переписи 1897 года. - К., 1905.- С.2; Статистический ежегодник России. 1916. - СПб., 1918; 2. Буценко А. Радянське будівництво серед нацменшостей УРСР. - Харків, 1928. - С.6; 3. Кулініч І.М. Німецькі колонії на Україні (60 - ті рр. XVIII ст. - 1917 р.)// Український історичний журнал. - 1990. - №9. - С.24; 4. Національні меншини України у XX столітті: політико-правовий аспект. - К., 2000. - С.16; 5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). - Ф. 413. - Оп.2. - Спр. 10. - Арк. 88а; 6. Складено і вираховано за: Мінаєв С.В. Наслідки вселюдного перепису 1926 р. Населення України. Міський житловий фонд. - Харків, 1928. - С.74-75 ; Національний склад сільського населення України (За національністю господарів). Попередні підсумки Всесоюзного перепису населення 1926 р. - Харків, 1927. - С.XVI - XIX; 7. Наулко В.І. Етнічний склад населення Української РСР. - К., 1965. - С. 72; 8. Найман О.Я. Єврейські партії та об'єднання України (1917-1925). - К., 1998. - С. 139, 147, 155; 9. Евреи Украины (Краткий очерк истории). Ч. II / Под общ. ред. Горюховского Ф.Я.- К., 1995.- С.38; 10. Ларин Ю. Евреи и антисемитизм в СССР. - М., 1929. - С.39; 11. Вираховано за таблицею, яка міститься : Мінаєв С.В. Наслідки вселюдного перепису 1926р. Населення України. Міський житловий фонд.- Харків, 1928.- С.7; 12. Наулко В.І. Етнічний склад населення Української РСР. - К., 1965. - С. 73; 13. Стронський Г. Злет і падіння: Польський національний район в Україні у 20-30-і роки. - Тернопіль, 1992. - С.6; 14. ЦДАВО України. - Оп.1. - Спр.10. - Арк. 104-105; 15. Євтух В.В., Чирко Б.В. Німці в Україні (1920-і - 1990-і роки). - К., 1994. - С.16; 16. Складено за: Личков Л. Юго-Западный край по данным переписи 1897 года.-К., 1905.-С.16-17; 17. Там само.-С. 16.